

לְמַדּוּ דְרָשׁוּ אֲשֶׁרוֹ שְׁפָטוּ

לְמַדּוּ הַיֵּטֵב דְרָשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרוֹ חֲמוּץ שְׁפָטוּ יְתוֹם רִיבּוֹ אֶלְמָנָה: (ישעיהו א יז).¹

במדבר רבה ב טו פרשת במדבר – האבא קורא לבן

וכן ישעיה אומר: "שמעו שמים והאזיני ארץ וגו' הוי גוי חוטא" (ישעיה א ב-ד) וכל הענין. ומה כתיב אחריו: "לכו נא ונזכרה לאמר ה' אם יהיו חטאיכם פשנים פשלג ילבינו" (שם יח); "רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם" (שם טז). למה הדבר דומה? לבן מלך שאמר לו אביו: לך לבית הספר. הלך לו לשוק, התחיל משחק עם הנערים. ידע אביו שלא הלך לבית הספר, התחיל מקללו ומשמיעו דברים רעים. אחר כך אמר לו: רחוץ ידיך ובוא סעד עמי. כך ישעיה אומר: "בנים גדלתי ורוממתי והם פשעו בי" (שם ב); ומשהוא גומר כל הענין מהו אומר? "רחצו הזכרו".²

ירושלמי ראש השנה פרק ד הלכה ז – הבסיס לפסוקי זכרונות

אין פוחתין מעשרה מלכיות כנגד עשרה קילוסין שאמר דוד: "הללויה הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עוזו כו' עד כל הנשמה תהלל יה הללו יה". מעשרה זכרונות כנגד עשרה וידויים שאמר ישעיה: "רחצו הזכו הסירו וגו' למדו היטב דרשו משפט וגו'". מה כתיב בתריה? "לכו נא ונזכרה לאמר יי".³

מסכת יומא דף לט עמוד א – בין חמוץ לחומץ

... ונשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושבע, ויש אוכלו ומותיר.⁴ מכאן ואילך נשתלחה מאירה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול. הצנועין מושכין את ידיהן והגרגרנין נוטלין ואוכלין. ומעשה באחד שנטל חלקו וחלק חבירו, והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו. אמר רבה בר רב שילא? מאי קרא – "אלהי פלטי מיד רשע מפך מעול וחומץ" (תהלים עא ד).⁵ רבא אמר: מהכא – "למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ" (ישעיהו א יז) - אשרו חמוץ ואל תאשרו חומץ.⁶

¹ בסוף התוכחה הגדולה של ישעיהו, בה הוא פותח את ספרו ואשר נבחרה להפטרות שבת שלפני תשעה באב (ונתנה לה את שמה: שבת חזון), יש גם תקווה וסיכוי. לאחר הדברים הקשים: "חדישיכם ומועדיכם שנה נפשי היו עלי לטרח נלאיתי נשא: ובפרשיכם פייכם אעלים עיני מכם גם כי תרבו תפלה אינני ידעם דמים מלאו"; באים הפסוקים הנותנים סיכוי לשינוי ותקווה בה המפסיד חוזר ומגביה קולו: "רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע: למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו יתום ריבו אלמנה". ואז יש גם הבטחה שתראו את התוצאה החיובית ואת הכפרה על חטאי העבר, אם אכן תעברו את השינוי הנדרש: "לכו נא ונזכרה לאמר ה' אם יהיו חטאיכם פשנים פשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו".

² ישעיהו הוא אחד מרשימה של נביאים שמוכיחים את עם ישראל, לעתים גם בשפה קשה מאד, אך תמיד מקרבים בסוף דבריהם ונותנים תקווה וסיכוי. ראו שם גם את ירמיהו (וראש לכולם, הושע) שפותח את הפטרות הפורענות: "וכן ירמיה הקב"ה אמר לו: מה אתה רואה ירמיה ואומר מקל שקד וגו' סיר נפוח מצפון תפתח הרעה וכל הענין. ומה כתיב אחריו? הלך וקראת באזני ירושלים וגו' קודש ישראל לה' ראשית תבואתה וגו'. משל למלך שנטל אשה היה אומר: אין נאה הימנה אין משובחת הימנה אין מיושבת הימנה. נכנס שושבינה לבית, ראה אותה מנוולת הבית, אינה מכוונת, המטות אינם מוצעות. אמר לה שושבינה: הלואי את שומעת שהיה בעלך משבחך לתוך השוק ... כך דורו של ירמיה חוטאין והוא אומר להם (ירמיה ב) זכרתי לך חסד נעורך וגו'. אמר להם ירמיה: הלואי אתם שומעין מה הוא אומר עליכם: הלך וקראת באזני ירושלים וגו' זכרתי לך חסד נעורך וגו'". שימו לב לתפקיד השושבין כאן. הנביאים (השושבינים) הם שמוסיפים את הנחמה לתוך נבואות התוכחה שלהם, כדי לקרב את העם חזרה לקב"ה. בתוך שלוש נבואות הפורענות, נמצא תמיד גם גרעין של תקווה לטוב ונחמה.

³ המשנה במסכת ראש השנה פרק ד משנה ו קובעת: "אין פוחתין מעשרה מלכיות מעשרה זכרונות מעשרה שופרות ... מתחיל בתורה ומשלים בנביא". בתלמוד הבבלי (ראש השנה לב ע"א) ניתן נימוק רק למלכויות, בדומה לזה של הירושלמי, שהן עשר הללויה שיש בפרק קנ החותם את ספר תהלים: "הללויה הללו אל בקדשו". בא הירושלמי ומוסיף גם נימוק לזכרונות (ובהמשך שם גם לשופרות). מדוע אומרים עשרה פסוקים לזכרונות בראש השנה? כנגד עשרה וידויים שישעיהו מזכיר בהפטרות שלנו. בפסוקים אותם אנחנו דורשים: רחצו, הזכרו, הסירו רע, חדלו הרע, למדו, דרשו, אשרו, שפטו, ריבו (ואנחנו ספרנו רק תשעה). הפסוקים מהפטרות השבת, מתוכחת ישעיהו "איכה", הם הבסיס לזכרונות של תפילת ראש השנה המלווה את תקיעת השופר! ועל כך יש לשאול ולדון, אבל אנחנו עדיין לא בראש השנה רק במנחם אב. (ראו דברינו [זכרונות](#) בראש השנה).

⁴ ורות זכתה לשניהם, ככתוב: "ותוצא ותתן לה את אשר הותרה משבעה" (רות ב יח). וכן הלשון בתיאור השפע בימי חזקיהו: "אכול ושבוע והותר עד לרוב פי ה' ברך את עמו והותר את המון הזה" (דברי הימים ב פרק לא פסוק ז).

⁵ ראו פירוש דעת מקרא על הפסוק: "... מעול וחומץ שניהם כינויים לרשעים, העושים רע בין אדם לחברו. מעול הוא עושה עוול, חומץ הוא גזלן, קרוב ללשון חומס".

⁶ מדובר במנחת העומר שהייתה קריבה פעם בשנה בט"ז בניסן ובלחם הפנים שהיה מתחלף במקדש כל שבת, שיש בהם כמות מועטה שאיננה מספיקה להרבה כהנים. בתחילה הייתה הברכה שרויה בהם וגם כזית היה נאכל לשובע. אבל כחלק מהתדרדרות מעמד המקדש והכהונה, פסקה הברכה. אי לכך, הצנועים הפסיקו לטול ואילו הגרגרנים לא וויתרו עד שאחד מהם גם לקח מעבר למנתו וזכה לכינוי "בן חמצן". רש"י שם מעיר שהפסוק שרבא מביא, הפסוק בהפטרותנו, לא שייך בעצם לסוגיה זו ומקומו בסוגיה בסנהדרין שנראה להלן. אבל עדיין אפשר לדרוש אותו לעניינינו ולומר שהנביא קורא לעם ישראל להתרחק מגזל וחומץ (חמס). זאת ועוד,

מסכת סנהדרין דף לה עמוד א – בין דיני ממונות לדיני נפשות

דיני ממונות גומרין בו ביום כו.⁷ מנהני מילי? - אמר רבי חנינא: דאמר קרא: "מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים" (ישעיהו א כא).⁸ ורבא אמר: מהכא: "אשרו חמוץ" (ישעיהו א יז) - אשרו דיין שמחמץ את דינו.⁹ - ואידך: אשרו חמוץ - ולא חומץ.¹⁰ - ואידך: האי "מלאתי משפט" מאי עביד ליה? - כדריב אלעזר אמר רבי יצחק, דאמר רבי אלעזר אמר רבי יצחק: כל תענית שמלינין בו את הצדקה - כאילו שופך דמים, שנאמר: מלאתי משפט צדק וגו'.¹¹

אלשיך ישעיהו פרק א -

למדו היטב דרשו משפט כו. עד כה אמר על רוע מעללים במה שבין אדם למקום.¹² והנה גם צריך לעשות משפט, במה שבין אדם לחבירו שהוא עמוד העולם.¹³ והנה ידוע מאמר התנא: "הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון",¹⁴ כי הדיין שלא נתבשל כל צרכו תחת תיקון העולם יקלקלנו, שיהיה שוגג ומשגה ויעוות משפט. על כן אמר "למדו היטב" תחילה ואח"כ הוו מתונים בדין ודרשו משפט בדרישה וחקירה להוציא הדין לאמיתו. ואם ע"י דרישה מצאתם מעול וחומץ איש את רעהו - אשרו חמוץ.¹⁵ או יאמר על דרך זה: הנה ג' דברים צריך הדיין. א', ילמוד היטב עד ידע כל שרשי הדינים, פן יעות על שגגת תלמוד ויחייב את ראשו, ויחריב העולם העומד על המשפט. ב', הדרישה כאומרו דרשו משפט. ג', והיא רעה חולה ורבה היא על האדם, הלא היא כי יקרה יטעה הדיין ופסק אשר לא כדת וחייב את הזכאי וזיכה את החייב, ואחרי כן אורו עיניו וירא והנה שקר כזיב, ומפני הכבוד לא ישוב יתקן את אשר עותו ומאבד עולמו, ולא יראה

ראש לכל הוא הצנע לכת והתרחקות מגרונות וחמדנות. ראו דברינו **הגיד לך אדם מה טוב** בפרשת בלק. לא לחינם התווסף הדיבר "לא תחמו" לעשרת הדברות, כחותם את "לא תרצח", "לא תנאף" ו"לא תגנוב" והדברות כולם.

⁷ הגמרא דנה במשנה הפותחת את פרק ד במסכת סנהדרין, משנה המפרטת את השווה והשוונה בין דיני ממונות ודיני נפשות. הקטע הספציפי עליו דנה הגמרא הוא סוף משנה א: "דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה. דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה. דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה. לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יום טוב". עיקר הדיון בגמרא להלן מתמקד בדיני נפשות, מדוע לא מסיימים לדון בהם באותו היום? (ובדיני ממונות, הלוואי עלינו היום).

⁸ בדיני נפשות, מידת הצדק היא דווקא להלין את הדין, אולי ימצאו לו בלילה זכות וימנעו מהריגתו. ראו פירוש רש"י בגמרא שם: "רגילין היו מתחילה להלין את הדין כדי לצדקו. ועתה כשאין עושים כן, הרי הן כמרצחין".

⁹ הרבה דרשות יש לנו על איסור עינוי הדין, היינו השהיית פסק בית הדין. ראו מסכת אבות פרק ה משנה ח: "חרב בא לעולם על עינוי הדין ועל עוות הדין" ובתוספתא סוטה פרק ו הלכה ט: "עמדתם על חרבכם - זו עינוי דין" ועוד. אך כאן, דווקא השהיית החמצת הדין, היינו שייקחו עוד לילה להפוך בדין, היא דבר חיובי שיש לאשר ולחזק. ואולי לא רק בדיני נפשות, אלא בדין בכלל, כדברי מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ו: "מנא הא מילתא דאמרו רבנן הוו מתונים בדין? שנאמר: לא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא יתגלה ערותך עליו, וסמך ליה ואלה המשפטים ... לומר לך כשם שהזהיר הקב"ה את הכהנים שלא יפסעו פסיעות גסות במקדש, כך הזהיר את הדיינים שלא יפסיעו פסיעות גסות בדין, שנאמר (ישעיהו א) אשרו חמוץ - אשרי הדיין המחמץ את דינו". פסיעה גסה בדין היא חיתוך הדין במהירות וללא שיקול דעת נוסף. החמצת הדין היא לעתים דוקא עשייתו. כמו לחם חמץ שהוא מפואר יותר. ואם נחזור לגמרא בסנהדרין, ראו שם דרשה אחרת על הפסוק: "מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים - כל תענית שמלינין בו את הצדקה - כאילו שופך דמים". שהעניינים נושאים עיניהם לכסף הצדקה שאוספים בתענית ואם אין הגבאים ממהרים לחלק להם אותה, העניינים ממשיכים את התענית לתוך הלילה והרי זה כאילו שפכו את דמם.

¹⁰ מה יעשה (איך ירוש) רבי חנינא עם הפסוק: אשרו חמוץ? - יאמר שפסוק זה מדבר בדיני ממונות ויש לאשר ולחזק את הנגזל ולא את הגוזל (רש"י שם). מנין יודע בית המשפט כבר מי הגוזל ומי הנגזל?

¹¹ ומה יעשה רבא עם הפסוק "מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים"? - יאמר שפסוק זה מדבר בדיני ממונות ולעתים עיכוב צדקה והשהייה בדיני ממונות נחשב כרציחה. סוף דבר, רבי חנינא מעמיד את הפסוק בישיעיהו: "מלאתי משפט וכו'" - בדיני נפשות (שהרי כתוב בה "מרצחים") ואילו את הפסוק: אשרו חמוץ - בדיני ממונות. ורבא דורש בדיוק ההפך והחידוש הגדול שלו הוא שגם בדיני ממונות יש צד של נפשות ושצדק הוא גם צדקה.

¹² פסוקים א-טו בפרק א בישיעיהו כולם על חטאים שבין אדם למקום: "בָּנִים גְּדֹלְתֵי יְרוּמָתִי וְהֵם פָּשְׁעוּ בִי: יָדַע שׁוֹר קָנְהוּ וְחִמּוֹר אָבוֹס בְּעֵלְיוֹ וְשָׂרָאֵל לֹא יָדַע עֲמִי לֹא הִתְבּוֹנֵן: הוּי גוֹי חָטָא עִם כְּבֹד עוֹן זָרַע מְרַעִים בָּנִים מְשַׁחִיתִים עֲזְבוּ אֶת ה' נֶאֱצְוּ אֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל נָזְרוּ אַחֲרָיו". וכן עניין הקרבנות שם והחודשים והמועדים (פסוקים יא-טו) שכולם בין אדם למקום.

¹³ לא "גם" אלא עיקר! פסוקים יז-כז של פרק א בישיעיהו (עד המקום בו אנו מפסיקים את ההפטרות) הם הדרך לתיקון המעללים והעוולות ולא בכדי פותחים בפסוקים: "רַחֲצוּ הַזְנוֹת הַסִּירוּ רַע מֵעֲלֵיכֶם מִנְגִיד עֵינֵי חֶדְלוּ הָרַע: לְמַדוּ הַיֵּטֵב דְּרָשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁר חֻמּוֹן שָׁפְטוּ יְתוֹם רִיבּוֹ אֶלְמָנָה" - הם התקווה והסיכוי לשינוי כפי שכבר הערנו לעיל. ההבחנה של אלשיך בין החלק של "בין אדם למקום" והחלק של "בין אדם לחברו" בהפטרות השבת מעצימה מאד את פשט דברי ישעיהו ויוצרת קריאה מחודשת של משל האבא שסולח לבן במדרש בו פתחנו. התיקון, גם למצוות שבין אדם למקום הוא באמצעות המצוות שבין אדם לחברו. ובראשם מערכת המשפט כפי שהוא ממשיך לבאר.

¹⁴ מסכת אבות פרק ד משנה יג: "רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון". רוב הדרשות על מאמר זה הן לעניין שאדם יהיה בקי בהלכה על מנת שייזהר מלחטוא גם בשוגג שממנו הדרך קרובה למזיד. ראו למשל מאמר זה בדרשה במדבר רבה כא ב על מות עוזא בשל דוד ששכח את הדין "בכתף יישאו". ואלשיך לוקח דרשה זו לעניין הדיינים.

¹⁵ היינו תילחמו ברשע ובחמס בדומה לגמרא ביומא לעיל: אשרו חמוץ ואל תאשרו חומץ. אשרו מלשן תתחזקו, תעמדו בחזוקה. ראו פירוש רש"י על הפסוק בהפטרותנו: אשרו חמוץ - החזיקו את הגזול והוא לשון משנה אשרנוהי אי אישר חילי ישר כחך.

כי טוב לו יתבייש בעוה"ז מלאבד בעולם הבא. ומה גם עתה כי גם פה כבוד וְרָבוּ יתירא יתוסף לו, ימצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם יראי ה' וחושבי שמו.¹⁶ וזה אומרו אשרו חמוץ, אם על כל הנזכר תקרה שגגה שיצאה מלפניהם ותעשקו את הדין - אשרו אותו.¹⁷ ושיעור הכתוב: למדו היטב אל תטעו בשגגת תלמוד, ואח"כ דרשו משפט בל יטעו אתכם הבעלי דינים, ואם עם כל זה טעיתם - אשרו חמוץ ולא תבוש כמדובר.¹⁸

שבת שלום

שנזכה לראות בנחמת ציון וירושלים

מחלקי המים

מים אחרונים: לעיל ראינו את הירושלמי שמקשר את ראש השנה לפרק א של ישעיהו ולפסוקים שדרשנו (ראו סוף הערה 3). נראה שמוטיב זה מורחב במדרש תנחומא פרשת וישלח סימן ב: "ומנין אתה אומר שבהללו עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, שבהן הכתוב מדבר? שכן ישעיה מזהיר את ישראל ואומר להן (ישעיה א'): רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם וגו' למדו היטב דרשו משפט וגו' - הרי תשובה. ואח"כ: לכו נא ונוכחה - זה יום העשור שהוא יום תוכחה שבו הקב"ה מלבין עונותיהם של ישראל שנאמר (שם): אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו".

אכן, יש לחקור ולדרוש בקשר של פרק זה לימים נוראים. האם מי שבחר בפרק זה כהפטרת שבת חזון ביקש לקשר בין האבלות על החורבן ובין הימים הנוראים? בין חורבן לסליחה ומחילה? "רחצו הזכו" כהכנה ותקווה לגאולה ותיקון הגלות והחורבן?

¹⁶ משפט אחרון זה קצת קשה להבנה (הניקוד הוא שלנו) ונראה שיש לפרשו כהמשך של המשפט הקודם. דיין שמעז להודות שטעה ומתקן את הדין שהוא עצמו חרץ, אמנם מסתכן בהתחלה בביוש, אבל סופו לא רק לנחות העולם הבא, אלא גם למצוא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם וכבודו רק יגדל וירבה על שהיה לו האומץ והיושר להודות בטעותו. אך אפשר שיש להבין את המשפט האחרון בדיוק ההפך, ונשאיר לשואבי המים לדרוש משפט זה ולאשר חמוץ. באופן מעשי, נראה שהיכולת לעשות מהלך אמיץ כזה מותנה לא רק בגדלותו של הדיין, כי אם גם באווירה הכללית של הציבור שעוטף אותו. האם הציבור יעריך מעשה כזה וכבוד הדיין אכן יגדל, או שמא ההפך.

¹⁷ תודו בטעות ותתקנו כמו שהוא מסביר בהמשך. ומי הראשון שהודה בטעותו ואמר "טעיתי"? ראו דברינו [לא שמעתי, שכחתי, טעיתי](#) בפרשת שמיני.

¹⁸ אשרו חמוץ – שהדיין אחרי כל מה שעשה, אם טעה, אל יהסס לשנות דעתו להודות בטעותו, היינו, לאשר שהחמיץ את הדין ולתקנו. ויש לאלשיך שם עוד פירוש מיוחד שלפעמים יש כן לאשר חמוץ וללכת שלא בדרכי המשפט הפורמאליות אם הדיין מבין שלפניו דין מרומה: "או יאמר אשרו חמוץ, כי לפעמים רואה הדיין בעיני רוחב שכלו דין מרומה, ועל פי הדין אם יאמר יקוב הדין את ההר יצא משפט מעוקל, אז ראוי לו יעשה לפי שכלו אחר התבונן הרבה בדבר לשם שמים ... אם לפעמים על ידי המשפט יעשה דבר בלתי מתוקן, אשרו מעצמכם חמוץ. וזהו אומרו אשרו ולא אמר ישרו שהוא עשו דרך והליכה אחרת זולת הדרך הכבוש בדין".